

К. В. Антонов, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та оперативно-розшукової діяльності
Академії митної служби України

О. В. Карнаухов, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
Академії митної служби України

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розроблено принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Наведено теоретичні погляди вчених криміналістів, процесуалістів. Проаналізовано філософські погляди на зміст поняття, в тому числі з позицій сучасної методології.

Разработаны принципы теории криминалистического обеспечения расследования преступлений. Приведены теоретические взгляды ученых криминалистов, процессуалистов. Проанализированы философские взгляды на содержание понятия, в том числе с позиций современной методологии.

The principles of the theory of criminalistic ensuring investigation of crimes are developed. Theoretical views of scientific criminalists, processualists are given. Philosophical views on the content of concept, including position of modern methodology are analyzed.

Ключові слова. Принцип, криміналістичне забезпечення, принцип криміналістичного забезпечення, розслідування, система принципів, кримінальне правопорушення, імператив.

Вступ. П'єр Прудон зазначав, що принципи взагалі – душа історії. Будь-який предмет має свою ідею, отже, свій принцип і свій закон; будь-яке явище відповідає певній ідеї; ніщо не відбувається у світі без ідеї – все це є аксіомою новітньої філософії. На принципах ґрунтується все життя народів і все моральне значення їхнього побуту; через певні принципи здійснюються державні перевороти, вмирають і відроджуються спільноти [1]. Тому, визначаючи основоположне значення принципів взагалі та принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень зокрема, ми вважаємо за необхідне їх сформулювати.

Над розробкою питань формулювання методологічних принципів окремих видів діяльності працювали такі відомі вітчизняні й іноземні вчені, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Т. М. Добровольська, В. О. Маркус, М. М. Михеєнко, О. М. Новіков, Г. М. Резнік, В. Т. Томін, А. В. Решетніченко, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, Р. Лукич, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Аналіз поглядів учених свідчить про потребу в розробці принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, які в науковому аспекті розширюють уявлення про криміналістичне забезпечення, а в практичному – підвищують ефективність цієї діяльності.

Постановка завдання. Мета статті – розробка принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та обґрунтування їх системи.

© К. В. Антонов, О. В. Карнаухов, 2013

Результати дослідження. Принцип (від лат. *principium* – основа, начало) – начало, керівна ідея, основне правило поведінки. За логікою принцип – центральне поняття, основа системи, яке є узагальненням і розповсюдженням певного положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстраговано. Під принципом дії, так званою максимою, розуміють, наприклад, етичну норму, яка характеризує відносини людей у суспільстві [2, 329]. Суб'єктивно принцип означає основне припущення, передумову, об'єктивно – вихідний пункт, першооснову. Принцип може також означати основоположне теоретичне знання, що не потребує доказування [3, 363].

Словник іноземних слів подає таке тлумачення цього поняття: 1) основне вихідне положення будь якої теорії, вчення і т. д.; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, які визначають норму поведінки [4].

“Принцип – у філософії те саме, що й підстави, тобто те, що є основою деякої сукупності фактів чи знань” [5].

“Принцип – 1) у суб'єктивному сенсі основне положення, передумова (принцип мислення); в об'єктивному сенсі – вихідний пункт, першооснова, найголовніше; 2) основне теоретичне знання, яке не доводить і не потребує доказів; 3) основна етична норма, суб'єктивна (максима), яка спрямовує волю, оскільки вона виступає як керівний щодо окремих індивідів момент, чи об'єктивна (закон), яка в такому випадку визнається значущою для волі кожної розумної істоти” [2, 363].

В. Даль тлумачить слово принцип як наукове або етичне начало, правило, основу, від якої не відступають [6, 156].

Тлумачний словник української мови подає такі значення поняття “принцип”: 1) Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; засада; // Основний закон якої-небудь точної науки; 2) Особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; // Правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; 3) Переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [7, 714].

При цьому, ставлячи за мету розробку принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, ми вбачаємо достатньо тісний зв'язок між криміналістичним забезпеченням і криміналістичною та кримінальною процесуальною діяльністю. Також ми вважаємо, що їхні принципи мають бути не лише несуперечливими, але й досить тісно пов'язаними. Тому достатньо цікаве, як нам видається, наукове обґрунтування основ формулювання принципів, які не лише впливають на всю кримінальну процедуру, а й можуть впливати на формування принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Так, М. М. Михеєнко, вирішуючи свого часу питання ознак, властивих принципам, зазначав, що “до критеріїв визначення певного положення принципом слід зарахувати таку сукупність властивостей: 1) це найзагальніші вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму та зміст його стадій і інститутів; 2) принципи відображають панівні в цій державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань і способів судочинства в кримінальних справах; 3) їх має бути закріплено в нормах права; 4) принципи мають діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування” [8, 100–112].

Слід зауважити, що в літературі неодноразово висловлювалися пропозиції про виокремлення різних ознак принципів як найбільше значущих. Ч. С. Касумов описав критерії принципів таким чином: “Принцип – це основне начало, яке визначає сутність, зміст усього

процесу, що відображає його типові риси; принцип має виходити із завдань судочинства і сприяти їх виконанню, виражати демократизм кримінального судочинства; принцип має бути закріплено в законі; принцип може реалізовуватися на одній чи декількох процесуальних стадіях, але обов'язково на стадії судового розгляду; принцип кримінального процесу має бути тісно пов'язаний з іншими принципами, при цьому не підмінювати їх і не втрачати свого власного змісту" [9, 24].

Розглядаючи питання визначення критеріїв принципів, Г. М. Резнік зараховує до них вимоги щодо повноти, несуперечності та взаємної незалежності" [10, 28].

Так, принципи повинні мати незалежний зміст і разом з тим достатньо тісні зв'язки.

Аналіз показує, що у формулюванні наукових принципів спостерігається деяка недомовленість, обумовлена тим, що в дійсності вони не існують поза системою, вони тісно взаємопов'язані та доповнюються один одним, їхнє існування детерміновано наявним рівнем розвитку суспільства, внаслідок чого виникає особливе науково-теоретичне утворення – система принципів.

Природа зв'язків між елементами всередині системи відрізняється від інших видів зв'язків, наприклад від причинно-наслідкового, тому можна говорити про наявність особливого системного зв'язку, що формує всю її структуру. Системний зв'язок як комплексне поняття обумовлює існування декількох структур, за допомогою яких можна описати особливості будь-якої системи, в тому числі системи принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Одночасно слід мати на увазі, що всі питання структури системи мають досліджуватися в їхньому нерозривному зв'язку із самим об'єктом, тому що відірвана від змісту принципів структура набуває самодостатнього значення й не здатна повною мірою охарактеризувати зміст цієї системи [11, 30–34]. Окрім того, принципи в системі поєднуються на основі інтеграції, що спричиняє виникнення нової якості [12, 35].

Досить обґрунтованою ми вважаємо точку зору про об'єднання об'єктів у систему за дотримання таких умов, як взаємопов'язаність загальною метою, відсутність внутрішніх суперечностей, як усередині окремих елементів, так і між ними. При цьому зміст будь-якого елемента не може повністю зводитися до змісту іншого чи повністю поглинатися ним [13, 33].

Самостійна дія принципів неможлива поза власною системою, неможлива поза їхньою взаємною узгодженістю та можливістю взаємного доповнення.

Незважаючи на дискусії про зміст загальних положень, більшість учених визнає науковий і правовий характер принципів, їх державно-розпорядчий, загальнообов'язковий характер.

Діяльність з криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, беручи за основу в тому числі й криміналістичну діяльність у всіх її розуміннях [14, 6], повинна не лише не суперечити та сприяти криміналістичній діяльності, а й піднімати її на новий рівень, тому побудова принципів криміналістичного забезпечення має відповідати принципам криміналістики. Саме наявність принципів підтверджує науковість криміналістичної діяльності, яка базується на знаннях про раціональність природи, а також про те, що можна знайти зв'язки між двома та більше подіями.

Підкреслюючи загальність підходів науковців-правників під час формулювання галузевих принципів, ми вважаємо, що принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень має бути побудовано як керівні засади (ідеї) щодо завдань, засобів та способів криміналістичного забезпечення, як основа структурної побудови самої діяльності, кореляційних зв'язків складових системи та компетенції уповноважених органів та криміналістичного забезпечення й функціонування відповідного апарату. Вони тісно пов'язані й утворюють стійку цілісну систему, що характеризується взаємодією та взаємозв'язком, єдністю мети й завдань криміналістичного забезпечення.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що сутність принципів криміналістичного забезпечення можна визначити повніше, якщо виокремити їхні найхарактерніші ознаки (критерії). Такими, на наш погляд, є: 1) принцип характеризує не лише саму діяльність, а й правовідносини, що виникають під час цієї діяльності; 2) принцип – це світоглядна ідея; 3) принцип може бути закріплено в нормах права; 4) принцип – ідея, яка проходить через всю діяльність.

Зважаючи на спрямованість і роль принципів у криміналістичному забезпеченні, ми можемо сформулювати вимоги до них. Їх можна звести до таких положень: 1) принципами криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень можуть бути такі положення, які досить точно відображають об'єктивні передумови: зв'язки та взаємозалежності різних елементів; 2) принципами криміналістичного забезпечення мають бути положення, які досить точно відображають дії щодо створення умов, за яких відбувається певна подія, спрямована на досягнення відповідної мети; 3) положення, що претендують на роль принципів криміналістичного забезпечення, мають бути самовизначені, мати зручні для практичного застосування форми.

Тезу про головну роль критеріїв у теоретичних дослідженнях підтверджують слова вченого-філософа Ш. І. Нуцубідзе, який зазначає, “... Призначення критерію – слугувати засобом для реалізації подальшого процесу розрізнення й визначення, тобто критерій має випереджати будь-яку теорію” [15, 342].

Формулюючи принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, особливо увагу слід звернути на імперативний характер принципів як одну з їх властивостей. Вони мають імперативний, обов'язковий характер як для всієї діяльності з криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, так і для всіх суб'єктів відносин, що виникають під час їх розслідування, що не допускає альтернативного тлумачення.

У Канта в “Критиці практичного розуму” загальнозначущий моральний припис протилежний особистому принципу (максимі); гіпотетично імператив має силу лише за певних умов, категоричний імператив – безумовний принцип поведінки [16, 427].

До властивостей принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень слід зарахувати їх діалектичність і засновану на ній системність. Тому, розглядаючи питання про принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, не можна оминати поняття системи принципів.

Кожна закономірність, співвідношення і взаємозв'язок складні за своєю структурою, містять у собі часом суперечливі, різноспрямовані моменти. Між різними принципами можуть існувати взаємодоповнення, взаємозв'язок. Під час характеристики того чи іншого принципу необхідно враховувати його взаємодоповнюваність і взаємозалежність з іншими принципами. Складні взаємозв'язки між принципами існують у межах їх цілісної системи, в якій вони врівноважують або посилюють один одного, повністю розкривають свою природу і регульовні здібності. Саме в системі кожний принцип має структурно відведене йому місце, в ній і через неї він проявляє свою індивідуальність, визначає також межі, способи й інші прояви конкретної дії принципів. Тому повне розкриття змісту й потенціалу будь-якого принципу криміналістичного забезпечення можливе лише в рамках і з урахуванням його системної залежності.

Наведені обґрунтування властивостей принципів та їх системи дають можливість сформулювати систему принципів криміналістичного забезпечення, якими, на наш погляд, мають бути основні поняття, положення, що відображають найістотніші, головні сторони й прояви криміналістичного забезпечення, сталі відносини і зв'язки в ньому.

Концепція системи принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, на наш погляд, має відповідати принципам організації практичної

діяльності. За визначенням Д. М. Новікова, такими є: принцип ієрархічності; принцип цілісності; принцип комунікативності (відкритості); принцип історичності; принцип необхідної різноманітності (адекватності) [17].

Для виокремлення принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень слід виходити з визнаних наукових систем принципів, які власним існуванням підтверджують свою практичну значущість. Вони не суперечать науковим принципам кримінального процесу, криміналістики, управління, тому що, по-перше, принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень можуть реалізуватися й у межах кримінальної процедури, по-друге, вони мають поєднувати в собі науково-практичний зміст принципів вищезазначених видів діяльності, по-третє, вони мають бути управлінськими по суті.

Висновки. Можна стверджувати, що система принципів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень – це інтегровані в структурно впорядковану єдність приписи, які функціонують відносно самостійно, стабільно, автономно й можуть взаємодіяти з іншими елементами всередині системи для найповнішого врегулювання питань щодо криміналістичного забезпечення.

Тому, беручи до уваги принципи наукового дослідження, принципи, вироблені у криміналістиці й кримінальному процесі, та виходячи з уявлення про зміст криміналістичного забезпечення, даного в попередній публікації [18], вважаємо за можливе виокремити такі принципи, за умови, що вони стосуються не лише всієї системи, а й кожної складової системи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень:

– принцип законності (як принцип, умова здійснення криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень);

– принцип достатньої різноманітності чи криміналістичної достатності (як структурний принцип, виходячи з підходу щодо побудови системи криміналістичного забезпечення, до неї мають належати такі види діяльності, які зможуть найкраще задовольнити потреби суспільства щодо ефективності її діяльності (*виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК*) без зайвого їх дублювання й за відсутності тих, що не мають достатнього впливу на результат);

– принцип необхідної єдності або цілісності системи криміналістичного забезпечення (як принцип діяльності, який передбачає, що лише за одночасної роботи складових системи криміналістичного забезпечення може бути досягнуто бажаного результату в найліпший спосіб);

– принцип конкретності (як змістовний принцип, згідно з яким усі складові системи криміналістичного забезпечення – самостійні види людської діяльності, що не суперечать один одному).

Література

1. Прудон П. Война и мир: исследование о принципе и содержании международного права / Прудон П. – М., 1864.
2. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
3. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс, 1994. – 575 с.
4. Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык, 1986. – С. 400.
5. Философская энциклопедия / глав. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – С. 365.
6. Словарь русского языка. – М., 1959. – Т. 3.
7. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. I: А–Є. – 910 с.; Т. II: Ж–ОБД. – 910 с.; Т. III: ОБЕ–РОБ. – 927 с.; Т. IV: РОБ–Я. – 941 с.

8. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук. – 1997. – № 34.
9. Касумов Ч. С. Презумпція невинності в советском правe / Касумов Ч. С. – Баку : Элш, 1984.
10. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Резник Г. М. – М. : Юридическая литература, 1977.
11. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Добровольская Т. Н. – М., 1971.
12. Якуб М. Л. О принципах советского уголовного процесса // Социалистическая законность. – 1951. – № 8. – С. 34; Цыпкин А. Л. Система принципов советского уголовного процесса / А. Л. Цыпкин // Научные труды Саратовского юрид. ин-та. – 1957. – Вып. 1. – С. 145; Добровольская Т. Я. Принципы советского уголовного процесса / Добровольская Т. Я. – М., 1971. – С. 35
13. Урманцев Ю. А. Начала общей теории систем / Ю. А. Урманцев // Системный анализ и научное знание. – М., 1978. – С. 10.
14. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітько. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2004. – 736 с.
15. Нуцубидзе Ш. И. Бытие и истина / Ш. И. Нуцубидзе // Историко-философский ежегодник. – М. : Наука, 1991.
16. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия : Дипол Классик, 2005.
17. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : СИН-ТЕГ. – 668 с.
18. Карнаузов О. В. Теорія та практика криміналістичного забезпечення дізнання у справах про контрабанду / О. В. Карнаузов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – № 1. – 2012. – С. 541–551.

